

Oddana do rąk czytelników książka opisuje myśl osiemnastowiecznych francuskich wolnomyślicielek nurtu libertynizmu erudycyjnego (*libertinage érudit*), a w szczególności zawarte w niej koncepcje odnoszące się do Kościoła i religii oraz edukacji i sfery spraw publicznych. Badania nad teoriami ówczesnych przedstawicielek *libertinage érudit* mają istotne znaczenie dla współczesnych dyskusji o relacji jednostka–społeczeństwo–państwo z perspektywy kobiecej, tym bardziej że zjawisko libertynizmu erudycyjnego jest jednym z mniej znanych w historii kobiet. Nadszedł zatem czas, by podjąć próbę uwspólnienia indywidualnego dziedzictwa jego przedstawicielek poprzez opracowanie i wskazanie rozpoznawalnych cech ich poglądów odnoszących się do sfery społecznej i politycznej. Pozwoli to pokazać nurt osiemnastowiecznych erudytek – zarówno oponentek, jak i patronek sukcesów bardziej rozpoznawalnych myślicieli epoki – w rozwoju feminizmu francuskiego. Rekapitulacja ich spuścizny intelektualnej stworzy szansę na rehabilitację ich roli w nauce jako protoplastkom francuskiej myśli feministycznej.

Książka ta jest próbą zbadania ideowych źródeł kobiecych postulatów emancypacyjnych, które pojawiły się we Francji w czasie rewolucji 1789 roku w formie rewindykacji prawnych. Intuicja badacza podpowiada, że zarysy tych koncepcji powstały już wcześniej, prekursorstwo jest bowiem obecne niemal we wszystkich nurtach doktrynalnych stanowiących zaczątek nowego myślenia i normowania rzeczywistości. Przytoczyć tu wypada trafną obserwację Krystyny Chojnickiej, odnoszącą się do historii doktryn: „doceniajmy prekursorów otwierających nowe perspektywy widzenia państwa i prawa, lecz nie przeceniajmy ich roli w całości procesów dziejowych”¹.

Kształtowaniu się doktryn politycznych towarzyszą bez wątpienia przemiany świadomości społecznej. Dotyczy to nie tyle nowych idei politycznych,

1 K. Chojnicka, M. Jaskólski, *Kilka uwag na temat pojęcia rozwoju w myśli politycznej i prawnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. 65, z. 2, s. 277–295, <https://doi.org/10.14746/cph.2013.65.2.14>

ile podglebia, z którego mogły wyrosnąć. W oświeceniowej Francji przyczyniła się do tego rewolucja naukowo-filozoficzna, która skruszyła aksjomaty i paradygmaty ustrojowe monarchii *ancien régime*². Dlatego pytając o powód skierowania uwagi na dziedzictwo intelektualne osiemnastowiecznych wolnomysłielek, podparto się poglądami Wernera Heisenberga, który stwierdził: „Idee polityczne tylko dlatego mogą mieć niekiedy decydujący wpływ na szerokie masy, że są zgodne lub zdają się zgodne z ich najbardziej żywotnymi interesami”³.

U podstaw analizy teorii erudytek stało dążenie do ustalenia początków francuskiej kobiecej myśli emancypacyjnej, nawet jeśli ów „początek” był momentem umownym, bo jak przekonuje Chojnicka: „W naszym systemie postrzegania historii (historii myśli politycznej i prawnej) w jej ujęciu chronologicznym jest to nieodzowne”⁴.

Uznając zatem, że teorie osiemnastowiecznych erudytek mogły stanowić stadium wyjściowe w myśleniu o zmianie statusu społecznego i upodmiotowieniu kobiet we Francji, przyjęte zostały momenty przełomowe, które pomogły uporządkować etapy analizy mechanizmów światopoglądowej przemiany od narodzin idei kobiecego libertynizmu erudycyjnego i postulatów tworzących

2 Przyjmuję, że *ancien régime* (z fr. stary porządek) to okres w historii Francji trwający od XV wieku do wybuchu rewolucji francuskiej w 1789 roku, charakteryzujący się rządami monarchii absolutnej, feudalną strukturą społeczną oraz systemem przywilejów dla elit w zakresie organizacji społecznej, gospodarczej, religijnej i politycznej. Francuskie oświecenie natomiast definiuję jako epokę intelektualną, której główne idee rozwinęli chronologicznie najpierw radykalni filozofowie (około 1650–1750), następnie encyklopedyści, promując wolność, postęp oraz krytykę absolutyzmu i autorytetów religijnych. Ich myśl ukształtowała podejście do praw człowieka, równości społecznej i reform, przygotowując grunt pod zmiany polityczne, które przyniosła rewolucja 1789 roku. Przejście od oświecenia do romantyzmu symbolicznie wyznacza dzieło Madame de Staël *De l'Allemagne* (1813), które – odchodząc od racjonalizmu – wprowadzało do kultury francuskiej idee emocji, duchowości i indywidualizmu, charakterystyczne dla romantyzmu.

3 K. Chojnicka, M. Jaskólski, *Kilka uwag na temat pojęcia rozwoju w myśli politycznej i prawnej*, w: *Tendencje rozwojowe myśli politycznej i prawnej*, red. M. Maciejewski, M. Marszał, M. Sadowski, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, seria: e-Monografie, nr 43, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 115–133, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/46500/11_Chojnicka_Jaskolski.pdf [dostęp: 11.11.2023].

4 K. Chojnicka, M. Jaskólski, *Kilka uwag na temat pojęcia rozwoju w myśli politycznej i prawnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. 65, z. 2, s. 278, <https://doi.org/10.14746/cph.2013.65.2.14>

doktrynę. Należy pamiętać, że myśl polityczna jako koncepcja doktrynalna przybiera różne formy, nie zawsze są to traktaty, manifesty, programy czy deklaracje. Można ją natomiast odtworzyć, gdy staje się czytelnym przekazem dla odbiorcy, do którego została skierowana. Myśl polityczna erudytek krążyła w różnej formie w tajnym kręgu wtajemniczonych poza wiedzą władzy monarszej i kościelnej, ulegając ciągłym mutacjom i ewolucjom. W zgodzie więc z obserwacją Hansa-Georga Gadamera, że „historię pisze się wciąż na nowo, bo jesteśmy stale określani przez naszą teraźniejszość... To, co zdawało się jedynie rekonstrukcją minionego sensu, stapia się z tym, co przemawia do nas bezpośrednio jako prawda poprzez stopień horyzontu teraźniejszości i horyzontu przeszłości”⁵, erudycyjny system idei zostanie zrekonstruowany poprzez odtworzenie i zinterpretowanie myśli jego oświeceniowych twórczyni.

Ewolucja ról społecznych kobiet i przeobrażenia kontekstów postaw emancypacyjnych od czasu *ancien régime* do współczesności wpłynęły na postrzeganie, stopniowo odkrywanych, pism erudytek jako nieistotnych lub trudnych do zrozumienia. Libertynki erudycyjne były pomijane w przestrzeni ideowej, a gdy już się pojawiały, uważano je raczej za zjawisko incydentalne niż wyjątkowe⁶. Tymczasem tematy, które podejmowały – takie jak obecność religii w sferze publicznej, nierówność w dostępie do wiedzy i w programach kształcenia czy problem politycznej reprezentacji – są nadal aktualne. Unaocznily to późniejsze fale feminizmu, które wraz z upływem czasu stały się świadectwem walki ze stereotypami związanymi z płcią, krytyką przekonań dotyczących tożsamości kobiet oraz polemiką z obiegowymi poglądami na temat roli kobiet w sferze prywatnej i społeczeństwie. Jaskrawym przykładem powtarzalności praktyk dyskryminacyjnych są niedawne wydarzenia w Polsce – państwie świeckim – gdzie w kontekście polemiki z Kościołem, pretendującym do miana autorytetu dyktującego prawo i jedynego arbitra prawdy, agnostyczna i ateistyczna część społeczeństwa ponownie musiała manifestować przeciwko religijnej dogmatyce w sferze normotwórczej⁷.

5 Tamże, s. 290.

6 J. Kierul, *Émilie du Châtelet i Voltaire*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2014.

7 Egzemplifikacją współczesnych wyzwań wpływających na życie kobiet i przekształcających komunikację kulturową i społeczną na skutek kościelnych interwencji w polityki publiczne państw są radykalne zmiany prawne wywołane dogmatyką religijną ingerującą w sferę normatywno-polityczną, np. w Polsce zmiany po wyroku Trybunału wprowadzającym niemal całkowity zakaz aborcji, w Afganistanie polityka talibów wobec kobiet, czy zaostrzenie prawa aborcyjnego w kilkunastu stanach USA.

Kolejnym powodem, dlaczego warto opracować doktrynalny portret erudytek, jest pułapka perspektywy biograficznej, w którą zostały schwytane. Dzieła libertyńskie, zwłaszcza te, które wyszły spod pióra kobiet, były postrzegane li tylko jako intymne pamiętniki. Ograniczało to interpretację poznawczą i skłaniało do skupiania się raczej na związkach erotycznych francuskich dam ze słynnymi filozofami. W konsekwencji twórczość erudytek deprecjonowano jako wtórną, naśladowczą czy imitacyjną⁸. Najnowsze badania polemizują z takim podejściem, potwierdzając, że jest ono niesprawiedliwe wobec dzieła filozofek i pisarek⁹. Dodatkowo słabością dotychczasowych rozważań było pominięcie w nich hipotez interpretacyjnych składających się na całościową doktrynę, otwierającą perspektywę na wyzwania uniwersalne, przed którymi stanęły kobiety przywoływane w niniejszej książce, i dającą sposobność ukazania związków tej doktryny z wyzwaniami, przed którymi stanęły francuskie feministki w kolejnych epokach.

Powyższe przesłanki, by ponownie przyjrzeć się twórczości erudytek, wyrażają intuicję badacza i są punktem wyjścia do dalszych prac. Szkice z zakresu historii (biografistyka i historia kobiet), literaturoznawstwa i filozofii stanowią odniesienie do przedstawienia teorii francuskich osiemnastowiecznych wolnomyślicielek w ujęciu nauk politycznych. Nowatorstwo podejścia prezentowanej analizy polega na ocenie tradycyjnych oświeceniowych teorii wolnościowych z perspektywy feministycznej, co stało się możliwe w ostatnich dekadach XX wieku, gdy otworzyły się nowe możliwości rozwoju badań nad oświeceniową myślą erudycyjną¹⁰, głównie dzięki eksploracji tajnej literatury filozoficznej (*philosophie clandestine*)¹¹ oraz wpływowych przedsięwzięć edukacyjnych ówczesnych elit („La Correspondance littéraire, philosophique et critique”). Stopniowo

8 S.M. Hilger, *Women Write Back: Strategies of Response and the Dynamics of European Literary Culture, 1790–1805*, Brill Academic Pub, Leiden 2009.

9 R.P. Weinreb, *Eagle in a Gauze Cage: Louise d'Épinay, Femme de Lettres*, AMS Press, New York 1993.

10 Używam terminu „feministyczny” w szerokim znaczeniu – dzieła francuskich wolnomyślicielek i krytyczne komentarze akademickie, które analizowałam, są feministyczne, ponieważ dotyczą idei, pisarstwa i życia kobiet w XVIII wieku i służą odkrywaniu i rehabilitacji ówczesnych autorek; zob. F. Héritier i in., *La plus belle histoire des femmes*, Seuil, Paris 2014.

11 Temat manuskryptów i druków *philosophie clandestine* zostanie omówiony w osobnym rozdziale.

i nie bez zaskoczenia zaczęto odkrywać w tych inicjatywach ślady kobiece. Jak pisze Élisabeth Badinter:

Choć może się wydawać, że ambicja nie ma płci [cyt. za É. du Châtelet – przyp. É. Badinter], wiele osób w XVIII wieku się z tym nie zgadzało: powszechnie uważano, że umiarkowanie i skromność są wrodzonymi cechami kobiecymi i nie mają wiele wspólnego z dążeniem do publicznego uznania i sławy, tak charakterystycznymi dla sfery publicznej i typowymi dla płci męskiej. Jednak nawet wstępna analiza aktywności intelektualnej kobiet w XVIII wieku przeczy tym twierdzeniom¹².

12 É. Badinter, *Émilie, Émilie ou l'ambition féminine au XVIIIe siècle*, Flammarion, Paris 1983, s. 17.